

UN MANUSCRIS GRECESC CU MINIATURI DIN BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMÂNE

Din colecția de odinioară a Lt. Colonel D. A. Pappasoglu a trecut în Biblioteca Academiei Române un *Tetraevangel* grecesc necatalogat și nenumeroțat, care prezintă un deosebit interes artistic și paleografic.

Manuscrisul, îmbrăcat cu scoarțe de lemn, are dimensiunile 23 × 18 cm. și 261 foi, dintre care 252 dintr'un pergament bine lucrat și destul de bine păstrat, iar restul de nouă dintr'o hârtie groasă ce aproape se confundă cu pergamentul. E scris cu minuscule pe două coloane, cu o cerneală castanie închisă, în afară de inițialele celor patru Evanghelii, care sunt alcătuite din lujeri împlețiți și diferit colorați și de majusculele dela începutul fiecărui verset, care sunt scrise cu aur. O notiță pe prima f. albă a manuscrisului, repetată pe ultima f. a acestuia de o mână mult mai târzie (sec. XIX) și certată cu ortografia grecească, arată originea mai îndepărtată a Tetraevangelului nostru: Αὐτὸ τὸ Εὐαγγέλιον εἶναι ἀπὸ τὸ "Ἁγιον" Ὅρος ἀπὸ τὸ Σιμοπέτρας. Nu ni se spune însă și cum a ajuns dela Sf. Munte în colecția lui Pappasoglu.

Manuscrisul începe cu scrisoarea lui Eusebiu către Carpian, după care urmează șase table cu «canoanele» evanghelice și apoi textul celor patru Evanghelii. Înainte de fiecare Evanghelie se află cuprinsul în «capitole» al ei și câte o «odă» scurtă închinată Evanghelistului respectiv; la sfârșit — câte un text din scrierea intitulat Χριστιανική Τοπογραφία (cartea V-a) a lui Cosma Indicoplevstul cu privire la acea Evanghelie și la autorul ei¹. După ultima Evanghelie, întâlnim o odă către toți patru Evangheliștii și un Evanghelistar (Συναξάριον), cu arătarea începutului și sfârșitului fiecărei pericope evanghelice ce trebuie să se citească în cursul anului, începând cu Dumineca Învierii. Manuscrisul

încheie cu un text despre familia după trup a lui Iisus și altele două despre Învierea Domnului.

Miniaturile manuscrisului sunt:

1. O cruce, pe o față întreagă a f. 2, care este dintr'un pergament mai subțire și de calitate mai puțin bună decât restul.

2—7. Șase arcade pentru canoanele evanghelice, fiecare pe câte o pagină întreagă a unei foi de hârtie.

8—11. Chipurile celor patru Evangheliști, tot pe câte o pagină întreagă a unei foi de hârtie, înainte de textul fiecărei Evanghelii.

12—15. Câte un chenar patrat din ornamente vegetale, la începutul celor patru Evanghelii, pe aceeași f. de pergament pe care începe textul și anume, deasupra coloanei din stânga a acestuia.

Acestor miniaturi se mai adaugă cele patru inițiale înflorite dela începutul fiecărei Evanghelii și câteva vignete cu aur în cuprinsul Evanghelistarului, dintre care vrednică de amintit este cea dela începutul lui.

Crucea (fig. 1), de o formă neobișnuită, este încadrată de un chenar dreptunghiular, destul de stângaci împodobit cu cafeniu închis, roșu și galben, colori ce s'au amestecat una cu alta, din cauza lor sau a calității inferioare a pergamentului. Par'că n'ar fi aceeași mână care a lucrat frumoasele ornamente, pe un pergament mai bun, nu e vorba, de la începutul fiecărei Evanghelii. Crucea, împodobită cu albastru și cafeniu închis în cantitate mai mare, colori cărora se adaogă alb, galben și roșu în cantitate mai mică, ne face la rândul-i să ne întrebăm dacă nu cumva este un adaos mai târziu. Colorile, care sunt aproape aceleași ce au fost folosite și pentru celelalte miniaturi, pergamentul de aceeași calitate cu foaia următoare (a III-a), pe care începe scrisoarea lui Eusebiu către Carpian, obișnuită la începutul unui Tetra-

¹ Cf. Migne, P. G., t. 88, col. 285—293.

evangelhel și scrisul cu aur ce se vede de o parte și de alta a crucii, leagă însă și această foaie de restul manuscrisului. O dovadă mai mult în acest sens ar fi de văzut, poate, și în cuvintele sentențioase din dreapta și din stânga crucii, asemănătoare nu numai ca scris, dar și ca stil, cu odele către Evangheliști, din cuprinsul Tetraevangelului.

Arcadele ce închid canoanele evanghelice¹, sunt în număr de șase, dintre care reproducem trei (fig. 2—4) și au forma obișnuită în Tetraevangelurile bizantine din sec. XI—XII²: două coloane bizantine susțin un coronament dreptunghiular, în partea de jos a căruia se deschid două arcuri. Coronamentul e împodobit cu motive vegetale, ca un covor oriental. Deasupra se află câte două păsări afrontate, de o parte și de alta a unei plante greu de identificat. Păsările sunt câte două prepelițe, două bibilici, doi păuni și doi cocoși. Fondul coronamentului este de aur la canoanele de pe pagina din dreapta și dintr-o coloană cafenie închisă la cele din stânga. Restul colorilor: albastru și alb pentru lujeri, flori și foi, verde și cafeniu închis pentru restul. Păsările — din aceleași colori; numai pentru cei doi cocoși a fost folosit mai mult galben.

Evangheliștii (fig. 5—8) sunt înfățișați în câte un chenar dreptunghiular (16 × 11 cm) împodobit cu rozete. Șezând și în actul de a scrie, ei sunt întorși spre dreapta, unde, pe un pupitru, se află un rotulus desfășurat sau o carte deschisă, pe care, ca și pe cartea de pe genunchii fiecăruia, niște semne imită literele. Toți patru sunt îmbrăcați cu toga și pallium și poartă nimb în jurul capului. Lipsește orice decor arhitectural, după cum și simboalele Evangheliștilor. Fondul e de aur. Restul colorilor se poate enumăra ușor: albastru pentru toga, pentru cartea din față și de pe pupitru, ori pentru ornamentele geometrice din suppedaneul încrustat; castaniu bătând în roșu pentru pielea feței ce pare bronzată d'un soare puternic, pentru mâini și pentru picioarele legate numai cu două curele; castaniu mai închis pentru pallium, pentru scaun și suppedaneum, pentru pupitrul din față; alb pentru părul capului și barbă — după cum e cazul, — pentru dungile hainelor, pentru cărți și rotulus; roșu doar pentru perna de pe scaun și câte un punct ici și colo; puțin galben e folosit numai pentru pupitrul și scaunul evangelistului Luca. Chenarele miniaturilor celor patru Evangheliști folosesc aceleași colori, plus verde pentru florile din lujerul stilizat.

În afară de notele comune tuturor, anumite însușiri personale deosebesc pe fiecare evangelist în parte. *Matei* este o figură austeră și încărunită a cărui frunte și obraji încep să fie brăzdați de dungi adânci. Gata de a scrie, își aruncă ochii la rotulus-ul de pe pupitrul din față, mijlocitorul, par'că, al inspirației divine¹. E înfățișat cu fața mai mult spre noi decât spre pupitrul din dreapta, care rămâne oarecum pe al doilea plan. Cu un picior pare că vrea s'o apuce spre cel care-l privește.

Marcu e un bărbat în puterea vârstei. Înfățișat de profil mai mult ca Matei, își întoarce însă fața tot spre noi. La cartea de pe pupitru se uită mai mult cu coada ochiului stâng. Mișcarea picioarelor pare să arate intenția de a se ridica de pe scaun, ori mai curând încordarea în care se află în momentul scrierii Evangheliei — un alt chip de a înfățișa inspirația autorului sfânt.

Luca, figură austeră de om în jurul vârstei de 40 de ani, întinde cu dreapta condeiul, pentru a-l înmuia în cerneală. Pe suppedaneum, a cărui perspectivă este greșită, ca și la Matei, i-a rămas numai un picior. Pe celălalt miniaturistul a uitat să-l facă.

Ioan, — aceeași figură austeră, dar de bătrân cu părul capului și barba albă. Pentru aceea, poate, și este singurul care se bucură de privilegiul de-a avea un scaun cu răzămătoare, dar fără brațe (cathedra), — un fel de fotoliu de nule. Corpul, ca și picioarele, îi sunt întoarse spre dreapta; cu fața însă tot spre noi privește. E înfățișat în actul de a scrie, deși cu degetul arătător, par'că, pentru că nu se vede niciun condei în mâna lui. O sticlă cu cerneală a părăsit pupitrul și stă nebăgată în seamă în colțul din stânga al chenarului. Și la ceilalți Evangheliști, dar la Ioan în deosebi, liniuțele ce vor să fie cutele vestmintelor, îngreuiază stofa, în loc s'o facă mai ușoară, mai flexibilă. Cu toate acestea, deși pe hârtie, miniaturile Evangheliștilor s'au păstrat destul de bine, iar colorile întrebuintate — aurul și albastrul în deosebi, — au căpătat o deosebită strălucire.

Ornamentele dreptunghiulare și cu acrotirii, pe pergament, dela începutul fiecărei Evanghelii (fig. 9—12), sunt cele mai măestrit executate și mai bine păstrate. Pe fondul de aur, toate colorile sunt încă proaspete și strălucitoare. Scopul pur decorativ al tuturor este de a însemna începutul Evangheliilor, al căror titlu scris cu majuscule de aur îl și încadrează. Mărimea fiecăruia este de 5 × 5 sau 6 cm. Deși, cu mici deosebiri, toate se aseamănă ca formă,

¹ Privitor la această chestiune, vezi: C. Nordenfalk, *Die spätantiken Kanontafel*, Textband, Göteborg, 1938, p. 45—164.

² Cf. H. Gerstinger, *Die griechische Buchmalerei*, Wien, 1926, Taf. XI b.

¹ Cf. Werner Weisbach, *Die Darstellung der Inspiration auf mittelalterlichen Evangelistenbildern*, în *Rivista di archeologia cristiana*, XVI, 1—2 (1939), p. 102.

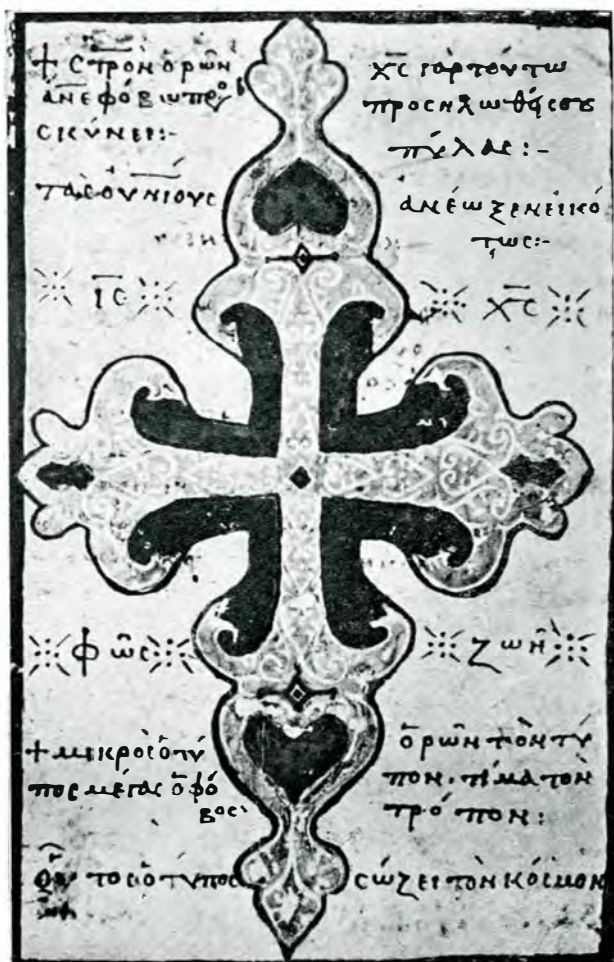

Fig. 1. — Crucea.

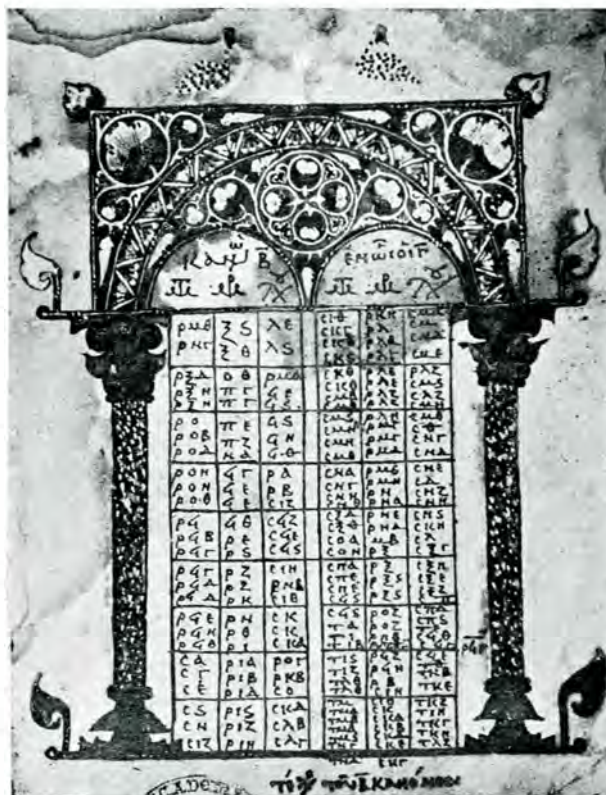

Fig. 2. — Canon evangelic.

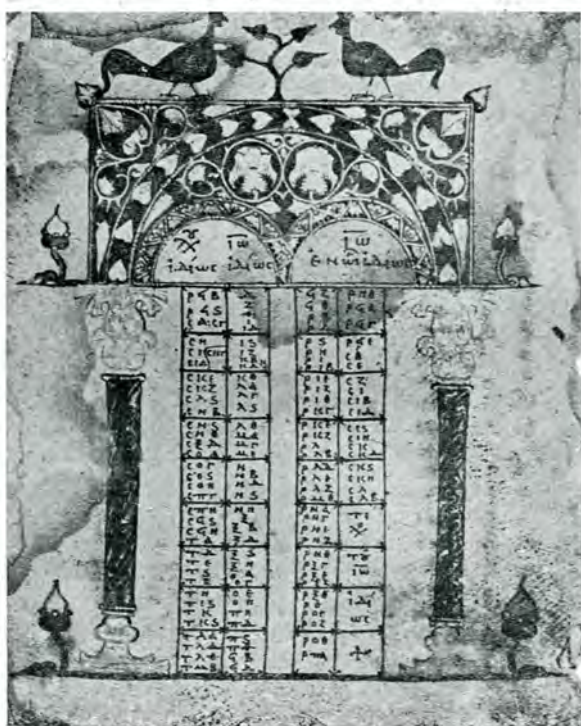

Fig. 3. — Canon evangelic.

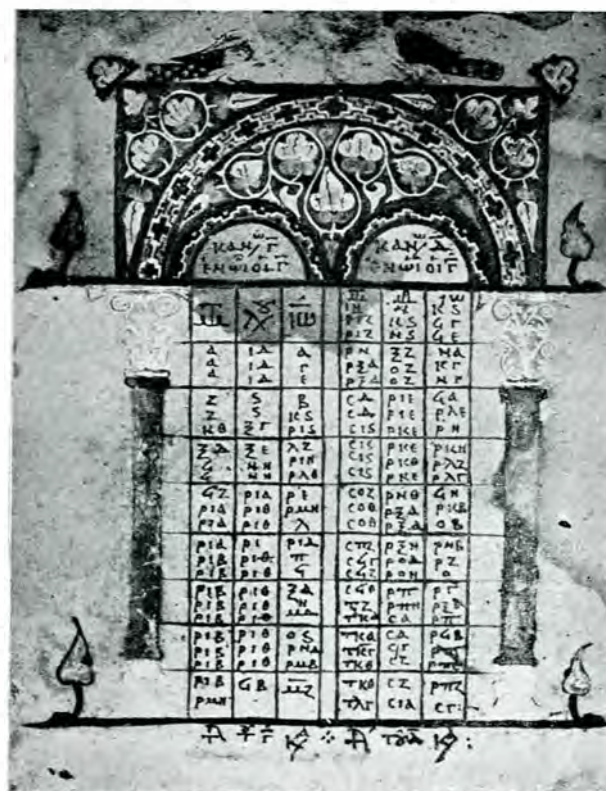

Fig. 4. — Canon evangelic.

Fig. 5. — Evanghelistul Marei.

Fig. 6. — Evanghelistul Marcu.

Fig. 7. — Evanghelistul Luca.

Fig. 8. — Evanghelistul Ioan.

și pentru fiecare au fost întrebuințate cam aceleași colori (aur pentru fond, albastru pentru lujer și pentru flori, verde, alb și roșu pentru frunze și flori), totuși combinarea acelorasi elemente vegetale stilizate și a acelorasi acuarele este diferită, încât orice ornament se deosebește de celelalte ¹.

Inițialele fiecărei Evanghelii (fig. 9—12) sunt mai mari decât restul majusculilor dela începutul fiecărui verset, etc. și alcătuite dintr'un lujer împletit, împodobit cu aceleași colori ca și ornamentele de deasupra lor.

Insușirile stilistice ale miniaturilor de mai sus și cu osebire ale chipurilor celor patru Evangheliști, ar fixa Tetraevangelul nostru în sec. XI—XII. Într'adevăr, fondul de aur care dă acea strălucire cerească, ce înfățișează chipurile sfinte într'o atmosferă ideală, claritatea tonurilor, anularea oricărui interior și peisagiu arhitectural, lipsa de claritate a celor trei dimensiuni din cauza necunoașterii legii perspectivei, de unde și așezarea obiectelor unul lângă altul, iar a cărților de pe pupitru și de pe genunchii evangheliștilor în așa fel că sunt întoarse mai mult spre noi decât spre evangelistul respectiv, după cum și întoarcerea fețelor Evangheliștilor spre cel ce-i privește, nu spre cărțile din față, cum ar trebui; însfârșit, capetele mai mari decât ar trebui în raport cu trupurile și sublinierea accentuată a albului ochilor la fiecare întorsătură a capului, etc., sunt toate caractere particulare miniaturii Tetraevangelurilor bizantine din sec. XI—XII ², după cum o dovedesc și alte monumente ³. Chipurile greoaie și trăsăturile aspre ale feței, lipsite de finețea clasică, ce caracterizează arta bizantină imperială, ne arată că avem a face cu o operă de artă provincială ori monastică, puternic influențată de curentul oriental ⁴. Dacă manuscrisul n'ar proveni dintr'o mănăstire atonită, am fi ispitiți să-i căutăm locul de origină într'un mediu grecesc cât mai aproape de Orient.

Un lucru important se împotrivesc însă datării manuscrisului nostru din sec. XI—XII și anume, cele nouă foi de hârtie, pe care le-am amintit. Uni-

tatea manuscrisului ne opresc în același timp s'orupem: în primul rând caracterul asemănător prin colori, tehnică și stil al miniaturilor de pe foile de pergament cu cele de pe foile de hârtie; după aceea, caracterul literelor, unde întâlnim într'adevăr două mâini, al căror scris nu se deosebește de altfel decât prin faptul că unul e strict vertical și mai puțin legat decât celălalt, — dar mâna care a scris pe foile de hârtie, scrie cu aur și pe foile de pergament, scrie de asemenea Evangelistul și odele către Evangheliști, text despre care nu se poate spune că e adăugat ulterior. Dar încă o constatare de amănunt: foaia de hârtie pe care a fost făcut chipul evangelistului Ioan, este lipită pe o foaie innădită de pergament. Că această lipire n'a avut loc mai târziu, ne-o dovedește următorul fapt: miniaturistul (caligraful) se ferește să mai scrie oda către Ioan pe foaia innădită de pergament, pentru că, din cauza innăditurii, ar fi stricat oarecum rândul scrisului. Preferă de aceea s'o scrie pe foaia de pergament precedentă acesteia. Alt caz: oda către evangelistul Matei a scris-o pe prima pagină a foi de hârtie cu chipul evangelistului. A observat însă că pe hârtia ce-o avea la îndemână, cerneala lui nu mergea tot așa de bine ca și colorile. Scrie de aceea odele către Marcu și Luca pe foaia de pergament precedentă, în continuarea textului, iar nu pe o singură pagină, cum ar fi voit.

Faptul că miniaturistul întrebuințează hârtia într'o proporție atât de redusă față de restul foilor de pergament arată că abia făcuse cunoștință cu acest nou material de scris, pe care bănuim că-l folosește mai mult pentru experiență, ori poate din lipsă de pergament; în niciun caz din necunoașterea tehnicii miniaturii pe acest trainic material, cum dimpotrivă o dovedesc ornamentele inițiale, amintite mai sus. Pentru toate aceste motive, fără să rupem unitatea manuscrisului, credem că el este o copie nu mai timpurie decât sfârșitul sec. XIII, de când se cunosc primele manuscrise pe hârtie ¹, a unui alt manuscris cu miniaturi din sec. XI—XII.

Oda închinată evangelistului Matei, și cea închinată celor patru Evangheliști, aflătoare la sfârșitul Evangheliei după Ioan, dau numele unui oarecare *Nicolae*, care s'ar fi ostenit cu împodobirea manuscrisului. Odele închinat lui Luca și lui Ioan ne dau alt nume: *Teofan*. Cele două mâini ce au lucrat la manuscris își spun astfel și numele. Una a scris cu cerneală textul Evangheliilor; cealaltă

¹ Vezi un ornament asemănător în Ccd. 47 (Τέρον) sec. XII, fol. 113, din Biblioteca Patriarhiei din Ierusalim, reprodus de William Henry Painé Hatch în *Greek and syrian miniatures in Jerusalem* (The Mediaeval Academy of America), Cambridge, Massachusetts, 1931, pl. 45.

² V. M. Alpatov, *Un nuovo monumento di miniatura della scuola costantinopolitana*, în *Studi bizantini*, 2, Roma, 1927, p. 107—108.

³ Gerstinger, o. c., p. 31, 33 sqq., Taf. X, XII.

⁴ Vezi un chip asemănător într'un Tetraevangel din sec. al XII-lea dela mănăstirea Dionisiu, în Fr. Dölger-A. Deindl-E. Weigand, *Mönchsland Athos*, München, 1943, p. 170, fig. 91.

¹ H. Gerstinger, o. c., p. 37 sqq. Cf. O. Wulff, *Bibliographisch-Kritischer Nachtrag zu Altchristliche u. Byzantinische Kunst*, Potsdam, 1936, p. 71/S. 539 f.

Fig. 9. — Inceputul Evangheliei după Matei.

Fig. 10. — Inceputul Evangheliei după Marcu.

Fig. 11. — Inceputul Evangheliei după Luca.

Fig. 12. — Inceputul Evangheliei după Ioan.

a scris cu aur textul din dreapta și din stânga crucii, tot cu aur canoanele, odele, titlurile și toate inițialele. A scris după aceea cu cerneală epistola lui Eusebiu către Carpian și Evanghelistarul. Ea a împodobit cu aur vigneta dela începutul Evanghelistarului, ca și pe toate celelalte din cuprinsul

Tetraevanghelului. Tot ea va fi făcut toate miniaturile din manuscrisul nostru. Căreia dintre cele două mâini să atribuim o parte a lucrării și căreia pe cealaltă, nu putem preciza, după cum nu putem spune nimic mai mult despre numele lor.

I. BARNEA

RÉSUMÉ

UN MANUSCRIT ENLUMINÉ DE LA BIBLIOTHÈQUE DE L'ACADÉMIE ROUMAINE

La bibliothèque de l'Académie Roumaine s'est enrichie d'un manuscrit enluminé ayant fait partie de la collection de feu le Lt-Col. Pappasoglou. C'est un tétraévangile grec à quinze miniatures, qui vient du monastère de Simopétra, à l'Athos. Le style des miniatures nous renvoie à d'autres tétraévangiles datés des XI—XII siècles.

Neuf feuillets en papier sont intercalés pourtant parmi les deux cent soixante un feuillets de par-

chemin. Le papier indique une date plus rapprochée. Le manuscrit est ensuite unitaire et les feuillets de parchemin sont écrits et ornés à la même époque que les feuillets en papier.

Il résulte de notre analyse que le tétraévangile de la Bibliothèque roumaine n'est qu'une copie, exécutée à la fin du XIII-e siècle, d'après un manuscrit datant du XI-e siècle ou du XII-e siècle.